

УДК 621.39

Маргарита Беліченко  
Державний університет телекомунікацій

## ІСТОРИОСОФСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІСТОРИЧНОГО ФАКТУ В МЕЖАХ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

*В роботі здійснено аналіз інтерпретації історичного факту в межах міжкультурної комунікації на матеріалі історичної прози, що показує часову тяглість з минулого через теперішнє у майбутнє й засвідчує застосування лінійної, циклічної та спіральної моделей комунікації. Комунікація, що виникає між суб'єктами, може трактуватися ними крізь призму поведінки, у філософсько-історичній сфері перевагу набула критична філософія історії, орієнтована на дослідження умов можливості історичного пізнання.*

**Ключові слова:** філософія історії, комунікація, історіософська інтерпретація, часопростір, міжкультурна комунікація.

*W pracy zinterpretowano fakt historyczny w ramach komunikacji międzykulturowej na materiale prozy historycznej, co pokazuje ciągłość czasową z przeszłości przez teraźniejszość w przyszłość oraz świadczy o stosowaniu liniowego, cyklicznego i spiralnego modelu komunikacji. Komunikację powstającą między podmiotami można traktować przez pryzmat zachowania, w zakresie filozoficzno-historycznym przewagę zyskała krytyczna filozofia historii, zorientowana na badanie warunków możliwości poznania historycznego.*

**Kluczowe słowa:** filozofia historii, komunikacja, interpretacja historyczna, czasoprzestrzeń, komunikacja międzykulturowa.

*The interpretation of historical fact in the framework of intercultural communication is analysed. The historical prose shows the temporal extent of the past through the present to the future and demonstrates the application of linear, circular and spiral models of communication. Communication between the subjects can be interpreted by them through the prism of conduction in the philosophical and historical field, the advantage was gained by critical philosophy of history and focused on the study of possible historical knowledge.*

**Keywords:** philosophy of history, communication, historical and philosophic interpretation, space, intercultural communication.

Основною характеристикою сучасної нам історичної свідомості є центрування на соціально-історичній дійсності в її теперішньому й оглядово-майбутньому вимірах. Ця дійсність сприймається як найважливіша для людини реальність, яка вбирає в себе всі значущі для людини реальності. Філософська думка відмовилась від установки на всеохоплюючу систематизацію історичного минулого як необхідного підготування теперішнього чи майбутнього. Це означає, по суті, відмову від постулювання чи конструювання універсального історичного змісту, який би охоплював усі часові виміри історичного життя людства.

У філософсько-історичній сфері перевагу набула критична філософія історії, орієнтована на дослідження умов можливості історичного пізнання. Філософія історії спрямована на осягнення історичного процесу як об'єктивності, практично була зведена до історичної інтерпретації своєї традиції. Теоретична думка усвідомила проблематичність сутностей, якими оперувала, які традиційно розумілись в якості

масштабних суб'єктів історії, які сприймаються також і як носії історичного змісту. Мова йде про такі сутності як народ, нація, держава. Теоретична думка не уявляє теперішнє як закономірний результат поступового, кумулятивного руху, який реконструюється казуально-аналітичним способом [1, с. 58].

Європейська цивілізація сформувала три основні форми теоретичного ставлення до історії — теологію історії, філософію історії та наукову історіографію. Жодна з них не може підміняти одна одну. Слід розмірковувати, радше, яка з них у конкретні епохи визначає горизонти теоретичного розуміння історії. До того ж форма теоретичного ставлення до історії, що переважала в ту чи іншу добу, певним чином співвідноситься з іншими формами навіть коли це співвідношення набуває чітко окресленого характеру.

У багатьох своїх творах Р. Іваничук по-філософськи розмірковує над проблемами українсько-польських взаємин, можливості та варіанти подальшого розвитку подій. Із юності й до нинішнього дня його ставлення до Польщі зазнало помітних змін.

Цикл історичної прози Р. Іваничука завершується романом «Через перевал». Цей триптих, має відгалуження в історію, однак виступає вже більш світоглядним твором. В основі розповіді — подорож письменників Європи трьома морями. У першій частині («Море») змальовано події, що мають реальну основу (восени 1994 року делегація з тридцяти українських літераторів брала участь у міжнародному письменницькому круїзі). Центральною є сюжетна лінія, пов'язана зі спробою головного героя осмислити зламний момент епох, досягнути зміст власної творчості.

Роман ніби поглинає автора, забираючи у свій світ, що вже не належить людині, а просто веде за собою. Невипадково часопростір тут виконує подвійну функцію. З одного боку, він вводить нас разом зі світобаченнями, світоглядом, історичним досвідом, переданим ще з дитинства, до певного іншого світу — авторського. Митець має можливість проникнення до найпотаємніших куточків душі. В романі оповідач вступає в дискусію з головним героєм — Северином. Зустрічі, щораз інші, насичені новими подіями, контактами, випадковими друзями чи довгоомріяними стосунками, створюють діалог — часопросторовий вимір тексту.

Роман «Через перевал», як й інші твори Р. Іваничука, характеризується насамперед чіткістю часової конкретизації. Історичний фактаж, на який спирається автор, зобов'язував дотримуватися конкретно зафіксованих географічних топосів. Тимчасом вони не обмежують просторових обширів твору.

Конкретизація художнього часу виявляється у структурі творів письменника, в приналежності дії до історичних дат, у відтворенні циклічного часу чи доби. Часова тяглість з минулого через теперішнє у майбутнє засвідчує застосування письменником лінійної, циклічної та спіральної моделей комунікації.

Комунікація, що виникає між суб'єктами, може трактуватися ними крізь призму поведінки, переосмислення стає загальним правилом для всього подальшого життя героя. Воно формує чіткі рамки та послідовність взаємоповторюваних елементів, і єдиний можливий вихід у цьому випадку — повернення до початкового розвитку подій. Будь-який зсув інформації, що може поставити під сумнів існування самої системи, завжди відновлюється засобами перманентного повторення. Просторово-часовий вимір у цьому творі залишився на тій самій точці, в якій розпочався.

Як засвідчив аналіз, в романі «Через перевал» змодельовано три основні типи комунікації між персонажами, а також три основні аспекти світосприйняття — лінійний,

циклічний та спіральний. У лінійній моделі комунікації час фактично є засобом констатації моменту, що повторюється без будь-яких змін. З'явившись одного разу, вона залишається незмінною впродовж усього часу свого існування і втрачає актуальність у момент зникнення. Відсутність критичного мислення створює перешкоди для подальшого усвідомлення та розвитку. Час може виступати в якості одномоментних зустрічей.

В межах цієї концепції можна відстежити всю сукупність випадкових комунікацій. Часопростір виступає місцем накопичення почуттів і подій, процесів і мрій. Динаміка зміни та її тривалість може залежати від випадкового погляду, підсвідомо зловленого на обличчі невідомої особистості чи сформованого з багатьох взаємопов'язаних, які сягають своєї вершини. Незважаючи на це, основним критерієм такого вияву часу є випадковість як у появі, так і в зникненні. Основна його характеристика — неповторність. Переосмислення відбувається лише після моменту завершення, а під час свого існування воно залишається сукупністю випадкових подій.

Модель циклічної комунікації виявляється в комунікації, що багаторазово циклічно повторюються, але не збагачуються новим досвідом, змістом і не переосмислюються.

Спіральна модель комунікації передбачає наявність двох складових — вертикальної та горизонтальної. Однак зміна стосунків не відбувається випадково, а проходить через страждання і переосмислення. Кожен етап включає накопичення інформації, де випадкові події сконцентровані в один момент, вступаючи у внутрішню дискусію з собою, перетворюються на бурхливий потік суперечностей. Та це лише початок шляху, що веде до наступного наповнення з додаткових зустрічей.

Циклічно-спіральна комунікація — це постійне повторення і перетворення, що переходить одне в інше, ніколи не досягаючи бажаного кінця, незважаючи на постійні марева про нього попереду.

Спіральна комунікація переважно притаманна кожній людині при спілкуванні з собою, а також коли мова йдеться про узагальнений аналіз, історичний розвиток цивілізацій. Саме ця подібність спонукає Р. Іваничука до методу аналізу, який він використав у романі «Через перевал»: ніби діалог між людьми, які водночас репрезентують діалог цивілізацій, а також розмови самих із собою як спроба усвідомлення власного минулого і майбутнього.

Комунікаційні виміри в романі безпосередньо виражаються через стосунки героїв із оточуючим їх світом та власним внутрішнім «я». В романі вирізняються три основні типи стосунків, які можна схарактеризувати за допомогою таких персонажів:

I. Персонаж — ескімоска — випадкова емоційна зустріч, що видозмінюється лише по горизонталі, надаючи досвіду. Тимчасом стосунки з нею одноразові й перериваються, в них можна чітко відстежити початок і кінець. Здійснюючи коло від початку до кінця, вони закінчуються, зникають, залишаючи спогад (лінійна комунікація).

II. Персонаж — Теодор — комунікація, що багаторазово циклічно повторюється, але передбачає переживання не власного досвіду, а традиції, суспільно усталеної структури чи культури. Стосунки не стають досвідом, який змінює подальшу якість, і є циклічно повторюваними горизонтальними (циклічна комунікація).

III. Персонаж — дівчинка з м'ячиком — комунікація проходить багато різноманітних фаз (рух по горизонталі — зміна якості стосунків та по вертикалі — зміна якості досвіду). При цьому кожен наступний етап змінює якість комунікації. Цей персонаж набирає руху циклічності й перетворюється впродовж усього твору. Такий тип стосунків характерний і для другої частини роману — «Гражда» (спіральна комунікація).

Твори Р. Іваничука прикметні такими типами комуніації: а) які є витвором уяви й не опредметнилися; б) що перебувають на межі між реальністю та уявою; в) які є дійсністю, що її однаково переживає значна частина або певна кількість людей.

Як свідчить сам письменник, він, ясна річ, добре усвідомлював, що ми з поляками вічні сусіди й нікуди один від одного не подінемося. Відтак слід жити у згоді.

Зображення поляків у творах письменника вельми позитивне, зокрема в романі «Через перевал».

Дотримання достовірності історичних фактів вимагало від письменника не лише географічних топосів, а й уведення до тексту датування. У третій частині «Замок» точно названо 1675 рік — переговори Яна Собеського з Петром Дорошенком у Золочівському замку.

На свій розсуд Р. Іваничук обирає місце дії, хоча й тут його художня фантазія тримається зафіксованих історичними документами географічних меж. Це особливо яскраво виявилось в називанні місця зустрічі — Золочівський замок. Тимчасом остаточно не з'ясовано, чи насправді зустріч відбулася у Золочеві. Отже, автор домислом переніс її саме туди.

Конкретизація часу не лише нагадує читачеві, що описуване мало місце в історії, але й виконує функцію фіксування уваги, адже інформаційна дата є своєрідною експозицією до розкриття характеру чи розгортання конфлікту. Жанрова специфіка роману спонукала Р. Іваничука вибирати з часового потоку найбільш суттєві фрагменти, одним із яких стали українсько-польські переговори.

У третій частині роману «Замок» — йдеться про намагання встановити добрі стосунки ще в давні часи між Яном Собеським і гетьманом Дорошенком.

Автор тонко проводить сюжетну лінію, обігруючи перегуки сучасного з минулим. Згадуються реальні особистості, з якими він товаришував чи співпрацював.

Важливо відзначити, що в деяких випадках часова різниця між змальованими у текстах подіями і власне авторським буттям може увиразнюватися не лише заголовками чи датуванням, але й фразами, що виразно засвідчують авторську присутність.

Письменник знайомить читача з героями твору здебільшого через зображення побутового часопростору, який включає відтворення способу життя і мислення людини певної епохи, а вже потім показує опосередкований вплив історичних подій на долю персонажа, вводить його у вир історичних подій. Р. Іваничук звертається до відступів і філософських коментарів, розкриває власні переживання. Водночас душа його болить за український народ.

Роман включає два пласти: концептуальний (історичний простір і час, який змальовує, де й коли відбуваються події) та перцептуальний (простір і час уяви та психології). Характерною рисою концептуального й перцептуального пластів у творах Р. Іваничука є їх тісний взаємозв'язок. Роман «Через перевал» є філософічним твором. Автор намагається осмислити теперішнє та майбутнє крізь досвід минулого. Основною характеристикою історичної свідомості є центрування на соціально-історичній дійсності в її минулому, теперішньому і майбутньому вимірах. Ця дійсність сприймається як найважливіша для людини реальність, що вбирає в себе всі інші присутні реальності.

Головний герой роману «Через перевал» — романтик, схильний дещо ідеалізувати минуле з огляду на історичні можливості. Філософія бере на себе всі функції методологічної рефлексії відносно історичного пізнання в його теоретичних формах.

Майбутнє в творах Р. Іваничука розкривається способом використання містичних елементів. Так, у тонкощі магічного дійства читач заглиблюється в моменти, коли стає свідком перевтілення Северина на скриптора, який мусить детально записати все, що відбувається під час переговорів у Золочівському замку.

У зв'язку з очевидною наявністю в прозі автора ретроспекцій і часової перспективи важливо акцентувати не лише часову тяглість, а й часову послідовність сюжетного повісткування, принципи відбору й зв'язку різноманітних моментів часу між собою. Саме тому слід розрізнати в творах письменника фабульний і сюжетний час. Таким чином, сюжетний час включає в себе сучасність, минуле і майбутнє. У творах Р. Іваничука фабульний час існує всередині сюжетного.

Автор роману знову повертає читача в сьогодення. Бачимо Майстра, що сів за стіл, аби знову ввійти в стан творчої самотності і розпочати роботу над останнім романом про тих, кого знав, з ким приятелював, перед ким часом різко відстоював свою думку, знову й знову шукаючи шляхів примирення й можливості подати один одному руку.

Для увиразнення історичної достовірності в творах часто застосовується принцип контрасту між мріями персонажів і жорстокою реальністю.

Ретроспекція, часова перспектива разом із ліричними відступами розріджують художній час, уповільнюють його протікання, виформовуючи при цьому певну ритмічну організацію повісткування. Ритм, як знаємо, є основною формою часопросторової будови художньої єдності. М. Сапаров стверджує, що «ритм не зводиться до чергування деяких елементів, до закономірності чергування. Повторення у структурі художнього твору пов'язане з накопиченням якості, трансформацією змісту» [2, с. 94].

У творах Р. Іваничука є розділи та глави, що вміщують один із етапів часового розгортання дії, розв'язання основного конфлікту, а їх закінчення передбачає очікування наступної ланки в часопросторовому сюжетному розвитку. Так, розмова з Флоріаном, стала своєрідним поштовхом, який відкрив Майстрові очі на цілий ряд суспільних та філософських проблем буття. Прозріння персонажа засвідчено кінцевим моментом часопросторового руху оповідних площин твору.

Р. Іваничук постійно підтримує зв'язки з польськими колегами, ніколи не знищує листів приятелів і читачів, вважаючи їх відображенням рівня зацікавленості даною епохою та його творчістю. Були різні відгуки. Звичайно, позитивні, часом аж надмір хвалебні й аналітичні. Були й обурливі. Письменник листувався з Єжи Єнжієвічем, із вченим Флорієм Неуважним, з Едуардом Бурум, який переклав його твори польською мовою, художником Лео Дервцем, що жив у Кракові, але за походженням українець. Із авторитетним науковцем у галузі українознавства Стефаном Козаком зустрічаються як найближчі друзі.

«Читач не сприймає плаксивості, сентименталізму, якихось патріотичних зойків, говорить письменник, — але любить патріотизм внутрішній, осмислений. Й він мусить бути переданий так, щоб сподобався навіть чужинцеві. Я хочу, щоб чужинець, який читає мій твір, полюбив мою націю, щоб він був прихильний до моєї нації. Так само як читаючи Міцкевича, не можна не поважати польську мову та польську літературу. Нарешті обидві сторони, українська й польська, мусять знайти загальне порозуміння» [4].

У зв'язку з цим присутньо вочевиднюється ідейний задум роману «Через перевал» — застерегти нащадків від повторення історичних помилок.



У цьому творі Р. Іваничук передав оповідні функції головному герою, авторський час зливається тут із персонажним. Оповідачем у романі виступає головний герой — Майстер. Поєднання віддалених хроносистем (кінець ХХ ст., молодість, часи Дорошенка і Собеського) мотивується надзвичайною здатністю героя подорожувати часовими періодами. Ретроспекції розтягують сюжетний час на століття, десятиліття, роки. Зробити це дають змогу спогади. Плин часу стає психографічним, плин історії — інтимним. Надзвичайна здатність головного героя ставати над часом, над історією, бути суддею над ними й над собою дає змогу авторові «тасувати» події різних хроносистем і топосів, домагатися несподіваних ракурсів зображення буття.

Таким чином, жанрові домінанти роману «Через перевал» увиразнюються конкретизацією художнього часу в заголовках, підкреслюють віддаленість зображуваних подій від часу автора, а в структурі текстів пов'язані з історичними реаліями чи датами. Художню функцію фіксації тривалості сюжетного часу виконують часова циклічність, датування, зображення певного перебігу подій. Поєднання концептуального та перцептуального часопросторів виявляється переважно у впливі історичних подій на особистість, хоча маємо й зворотний зв'язок структурних пластів хронотопу. У творі переважає напружений часопростір. Відкритість роману визначається включенням сюжетного часу і особистісних часопросторів у контекст історичної епохи. Часову тривимірність забезпечують здебільшого ретроспекції та часова перспектива, а межі теперішнього у майбутнє розмикає міфологічний час. Часова послідовність сюжетної дії підтверджує існування фабульного часу як органічної складової всередині сюжетного.

Письменник обирає для художнього втілення, як правило, найбільш бурхливі, переломні в суспільно-політичному та духовному житті українців події, що впливає на характер часоплину.

Майбутнє розмикається в цьому творі ще й використанням містичних елементів. Таким чином, сюжетний час поєднує в собі сучасність, минуле та майбутнє, а фабульний час існує тут всередині сюжетного. Романіст звертається також до індивідуальної міфотворчості, що виявляється в хронотопах дороги й дому. Образи, сюжети, мотиви, які він інтерпретує сповнені змісту, актуального для всіх епох. У такий спосіб твориться взаємозв'язок минулого і сучасного, фантастичного та конкретно-історичного.

Отже, час і простір перериваються, письменник відображає не весь часовий потік, а лише найбільш виразні з художньої точки зору моменти. Дискретність простору проявляється в тому, що часто описується за допомогою окремих деталей. Інші моменти неначе «добудовуються» в уяві читача.

Чергування сповільненого і напруженого хронотопів створює певну ритмічну організацію роману «Через перевал». Переважає напружений ритм сюжетного часу, який обумовлюється характером відтворювальних історичних епох часів П. Дорошенка та Я. Собеського. Характерною рисою роману є особистісні часопростори персонажів, які органічно вливаються у потік історії, що обумовлює їхні дії, динаміку внутрішнього життя. Звідси виходять дві взаємозумовлені форми сюжетного руху цього твору — зовнішня і внутрішня, що дозволяє автору об'ємно окреслити характери, художньо дослідити механізми вчинків, почуттів та комунікацій персонажів.

Отже, такий спосіб поєднання героїв і соціально-історичних обставин дав можливість Р. Іваничуку відтворити історію, яка виступає як надчасовий персонаж. Письменник вдається до зміщення часових пластів, використовуючи принцип монтажної

композиції, паралельно показом часів Руїни звертається до сучасності у міркуваннях потребу осмислення причин невдач й свободу.

### ЛІТЕРАТУРА

1. Брейзиг К. Законы мировой истории / К. Брейзиг // Философия истории. Антология. — М., 1995. — С. 150.
2. Сапаров М. А. Об организации пространственно-временного континуума художественного произведения / М. А. Сапаров // Ритм, пространство и время в литературе и искусстве. — Л. : Наука, 1974. — С. 85–103.
3. Беліченко М. Інтерв'ю з Романом Іваничуком. — Львів, 21 березня 2005 р.
4. Васильєв Є., Галич О., Назарець В. Теорія літератури. 2-е вид., стереот. / Є. Васильєв, О. Галич, В. Назарець. — К. : Либідь, 2005. — 488 с.
5. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського та ін. / П. С. Сохань (голова ред.кол.) / М. С. Грушевський. — К. : Наук. думка, 1991. — (Пам'ятки історичної думки України). — Т. 10: 1657–1658 роки. — 394 с.
6. Іваничук Р. Духовне здоров'я і нігілістичний вірус / Р. Іваничук // Чистий метал людського слова. — К. : Радянський письменник, 1991. — С. 232–243.
7. Іваничук Р. Євангеліє від Томи / Р. Іваничук // Дзвін. — 1995. — № 1. — С. 21–84.
8. Іваничук Р. Нещоденний щоденник / Р. Іваничук // Дзвін. — 2004. — № 2. — С. 27–62.
9. Іваничук Р. Орда (сторінки роману) / Р. Іваничук // Урок української. — 2004. — № 5–6. — С. 29–31.
10. Іваничук Роман Іванович. Мальви. Орда: Романи / Р. Іваничук. — Х. : Фоліо, 2006. — 416 с.
11. Іваничук Р. Смерть Юди: Триптих повістей / Р. Іваничук. — Львів : Червона калина, 1997. — 292 с.
12. Іваничук Р. Тема людської творчості: спроби перетворення / Р. Іваничук // Українська мова і література в школі. — 1987. — № 8 (366). — С. 9–14.
13. Іваничук Р. Через перевал (Фрагмент з роману) / Р. Іваничук // Дивослово. — 2004. — № 5. — С. 54–56.
14. Іваничук Роман Іванович. Через перевал: Химерний роман / Р. Іваничук. — Л. : Літопис, 2004. — 190 с.
15. Киричук С. «Інтертекстуальність» — «автоінтертекстуальність»: до постановки питання / С. Киричук // Вісник львівського університету. Серія філологічна. — 2004. — Випуск 33: Теорія літератури та порівняльне літературознавство. — Львів, 2004. — Част. 1. — 164 с.